

คำสอนและกลวิธีการสอนในเรื่อง

นางนพมาศ

สุภาณี พัดทอง

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวรรณคดีเรื่องนางนพมาศ ในด้านกลวิธีการสอนและคำสอน รวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบคำสอนในเรื่องนางนพมาศกับคำสอนในวรรณกรรมคำสอนเรื่องอื่น ผลการศึกษาพบว่า ในด้านกลวิธีการสอนเรื่องนางนพมาศใช้กลวิธีการสอนที่น่าสนใจ ได้แก่ การสอนแบบตรง การสอนแบบอุปมาลักษณะ และการสอนแบบนิทานอุทาหรณ์ โดยสร้างให้นางนพมาศเป็นต้นแบบพระสนมในอุดมคติทำหน้าที่เป็นผู้สอน ในด้านคำสอนพบว่าคำสอนในเรื่องนางนพมาศมิได้เป็นเพียงคำสอนหลักทางความประพฤติของสตรีผู้เป็นนางสนมกษัตริย์ แต่ยังปรากฏคำสอนหลักปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับคนทั่วไปในสังคมและหลักในการรับราชการ ซึ่งตรงกับคำสอนเกี่ยวกับการรับราชการที่ปรากฏในคำสอนชาย หลักคำสอนเหล่านี้เป็นแนวทางความประพฤติที่สังคมไทยนิยมใช้สืบมาช้านาน โดยมุ่งให้เกิดความสุขความเจริญแก่ผู้ประพฤติตาม ดังปรากฏในวรรณคดีคำสอนเรื่องสำคัญหลายเรื่อง

คำสำคัญ: กลวิธีการสอน คำสอน นางนพมาศ

Didactic Contents and Teaching Techniques in *“Nang Noppamas”*

Supanee Patthong

Abstract

This article aims to study the literature of *“Nang Noppamas”* in terms of teaching techniques and didactic content. Furthermore, the objective is to compare the didactic content in *“Nang Noppamas”* with that of other didactic literature. The results indicate that there are direct, metaphorical, and apologetic teaching techniques presenting Nang Noppamas as an ideal helpmeet whose performance was like a teacher. The didactic contents were not merely presenting the ideal behavioral norms of a woman who is a king’s helpmeet. They also appear as the core teaching contents suitable for other people in society, especially for men in royal service. These behavioral norms are the guidelines that became conventional beliefs in Thai society for happiness and prosperity and have appeared in many other significant works of didactic literature.

Keywords: teaching techniques, didactic content, Nang Noppamas

ความเป็นมาของปัญหา

นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เป็นวรรณคดีร้อยแก้วเรื่องสำคัญของไทยที่ทรงคุณค่าและมีประเด็นน่าสนใจให้ศึกษาอย่างหลากหลาย เช่น ยุคสมัยที่แต่ง ผู้แต่ง เนื้อหา แนวคิด กลวิธีทางวรรณศิลป์

ตำนานและนาม “นางนพมาศ” เป็นที่เล่าขานและนำมาใช้เป็นแบบอย่างของสตรีสูงศักดิ์ผู้งามพร้อมด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ โดยเฉพาะการริเริ่มประดิษฐ์โคลมลอยเป็นรูปดอกกระมุท คือดอกบัวถวายสมเด็จพระร่วงเจ้า อันเป็นเหตุให้ทรงพอพระราชหฤทัยยิ่ง

สาปสรรว่า แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศ ถึงการกำหนดนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๑๒ พระราชพิธีจองเปรียงแล้ว ก็ให้กระทำโคลมลอยเป็นรูปดอกกระมุทอุทิศสักการบูชาพระพุทธรูปที่ตรารบเท่ากัลปาวสาร อันว่าโคลมลอยรูปดอกกระมุทก็ปรากฏจนเท่าทุกวันนี้ แต่คำโลกสมมุติเปลี่ยนชื่อเรียกว่าลอยกระทงทรงประทีป เหตุดังนี้ข้าพเจ้าน้อยผู้ชื่อนพมาศก็ถึงมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดินได้อย่างหนึ่ง

(วรรณกรรมสุโขทัย, 2539, น. 271)

ในสังคมไทยได้สืบสานประเพณีลอยกระทง มีการจัดประกวดนางนพมาศเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย วรรณคดีเรื่องนี้ยังได้กล่าวถึงการพระราชพิธีและประเพณีในแต่ละเดือนซึ่งเกี่ยวข้องกับราชสำนัก อันช่วยให้เห็นวิถีชีวิต พฤติกรรมการปฏิบัติตน และปฏิสัมพันธ์ของนางในราชสำนัก รวมทั้งเรื่องเล่าที่มีเนื้อหาให้ข้อคิดคำสอนแนวทางการปฏิบัติตนของนางสนม อันจักนำพาตนไปสู่ความเจริญและความเสื่อมด้วย ดังบานแผนกของเรื่องนางนพมาศกล่าวไว้ว่า “ตำรับโบราณจารย์พระศรีจุฬาลักษณ์ท่านกล่าวความสวัสดิ์เจริญของสตรีภาพผู้ประพฤติตามโอวาทแห่งท่านไว้ แต่สมัยจุลศักราชแรกตั้ง ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระร่วงเจ้า โดยนิยมนดังนี้” (วรรณกรรมสุโขทัย, 2539, น. 235) โดยกล่าวแสดงความมุ่งหมายไว้ว่าพระสนมกำนัลจะพึงปฏิบัติตามแบบอย่างของนาง การที่เนื้อเรื่องนางนพมาศเกี่ยวข้องกับ

การให้แบบแผนการประพฤติปฏิบัติของนางในราชสำนักจึงมักมีผู้กล่าวถึงหนังสือเรื่องนี้ในทำนองเดียวกันว่าเป็นตำราคู่มือของเหล่านางสนมกำนัลใน หรือกล่าวว่หนังสือเรื่องนี้ว่าด้วยการเป็นนางบำเรอบาท เช่น บทความ “นางนพมาศ: วรรณกรรมคำสอนสตรีที่ (อาจ) ถูกลืม” ของ ลักษณะ โตะวิวัฒน์ (2556, น. 27–39) มุ่งศึกษาเนื้อหาที่เป็นคำสอนสตรีคือพระสนมกำนัลและวิเคราะห์เฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับคำสอน ผู้สอน รวมทั้งวิธีการสอน

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาในบทความข้างต้นได้ให้คำตอบเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนางนพมาศในฐานะวรรณกรรมคำสอนสตรี ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาวิเคราะห์เพื่อหาคำตอบเพิ่มเติมให้เห็นชัดเจนว่าวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศสอนเฉพาะสตรีหรือไม่ สอนเรื่องอะไรบ้าง มีกลวิธีการสอนอย่างไร ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษาจะทำให้ได้รับคำตอบสำคัญอันจะทำให้เกิดความเข้าใจวรรณกรรมสำคัญเรื่องนี้มากยิ่งขึ้น และยังจะทำให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวรรณกรรมคำสอนของไทยบางเรื่องด้วย

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

เพื่อศึกษากลวิธีการสอนและคำสอนในเรื่องนางนพมาศ

สมมุติฐานในการวิจัย

วรรณกรรมเรื่องนางนพมาศให้คำสอนและข้อคิดที่ครอบคลุมกว้างขวางไปถึงหลักทางความประพฤติและหลักการรับราชการทั่วไป ไม่จำกัดเพียงแนวทางการประพฤติปฏิบัติของสตรี นอกจากนี้ ยังมีกลวิธีการสอนแบบอุปมาลักษณะและแบบอุปาทาหารณ์เป็นกลวิธีการสอนเด่น

ความเป็นมาของวรรณคดีเรื่องนางนพมาศและการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วรรณคดีร้อยแก้วเรื่องนางนพมาศหรือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์หรือเรวดีนพมาศเป็นวรรณคดีที่มุ่งให้คำแนะนำสั่งสอนและยกตัวอย่างถึงข้อควรปฏิบัติ

และไม่ควรปฏิบัติของสตรีนางใน สัมพันธ์กับการให้ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย มีข้อความระบุไว้ในเนื้อเรื่องว่าเกิดขึ้น “ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระร่วงเจ้า” (วรรณกรรมสุโขทัย, 2539, น.235) แต่ด้วยข้อชวนสงสัยหลายประการ จึงมีผู้สนใจศึกษาวรรณกรรมไทยถกเถียง ตั้งข้อสันนิษฐานกันอย่างกว้างขวางว่าเรื่องนางนพมาศนี้เป็นวรรณกรรมสมัยสุโขทัย หรือเขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. สมัยที่แต่งและผู้แต่ง

หนังสือประวัติวรรณคดีไทยหลายเล่มจัดให้วรรณคดีเรื่องนางนพมาศ อยู่ในสมัยสุโขทัยส่วนหนังสือวรรณกรรมสุโขทัย ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2538 จัดเรื่องนางนพมาศไว้ในเล่มเช่นกัน แต่ได้ชี้แจงว่า “จากตรวจสอบเอกสารและข้อวินิจฉัยที่ยกมากล่าวมีข้อสนับสนุนอยู่มากกว่าวรรณคดีเรื่องนางนพมาศนี้น่าจะจัดไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วรรณกรรมสุโขทัย, 2539, น.235)

เมื่อพิจารณาจากผลการศึกษาวิจัยและเอกสารหลักฐานหลายด้าน โดยเฉพาะด้านเนื้อเรื่องและสำนวนโวหาร ผู้วิจัยเห็นว่าเนื้อหาส่วนใหญ่ของเรื่องนางนพมาศ แต่งขึ้นในรัชกาลที่ 3 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงศึกษาหนังสือนางนพมาศ 3 ฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณได้มาเมื่อมีหอพระสมุดใน พ.ศ. 2448 ได้แก่ ฉบับของเจ้าพระยารัตนบดินทร์ เมื่อครั้งเป็นเจ้าพระยาพลเทพ ฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวรเสรฐสุดา และฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าหนังสือเรื่องนี้มีมาแต่เดิมจริงเพราะลักษณะพิธีของพราหมณ์ที่กล่าวไว้ ส่วนมากเป็นตำราพิธีจริงและเป็นพิธีอย่างเก่า อาจจะใช้เป็นแบบแผนก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา ทรงสันนิษฐานว่าอาจเป็นหนังสือตำราพราหมณ์เขียนด้วยหนังสือพราหมณ์เป็นภาษาไทย ต้นฉบับเดิมคงจะขาดหายไปบ้าง และยังมีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ จึงมีผู้คิดแต่งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 2 หรือที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพิจารณาจากสำนวนโวหารและเนื้อหาบางตอน เช่น การออกชื่อฝรั่งหลายชาติ โดยเฉพาะชาติอเมริกัน การกล่าวถึงปืนใหญ่ขนาด

นับด้วยหลายหาบซึ่งล้วนยังไม่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย ทั้งทรงอ้างอิงพระดำรัสของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ว่าเคยได้ทรงฟังกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าข้าราชการฝ่ายในครั้งรัชกาลที่ 3 เคยกราบบังคมทูลฯ ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชนิพนธ์เรื่อง *นางนพมาศ* แทรกไว้ตอนหนึ่ง เป็นเชิงทรงบริภาษกิริยาอาการของข้าราชการฝ่ายใน ข้อความแทรกดังกล่าวทรงเข้าใจว่าเป็นการเจรจาระหว่างนางนพมาศกับบิดามารดาก่อนเข้ารับราชการ เพราะมีใจความเปรียบเทียบนิสัยสตรีและมีโวหารที่แต่งดีมาก (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2545, น.6-9)

นิติ เอียวศรีวงศ์ (2527) และสุจิตต์ วงษ์เทศ (2530) ศึกษาเรื่อง *นางนพมาศ* และมีความเห็นสอดคล้องกันว่าในทางสำนวนโวหารเป็นหนังสือที่แต่งใหม่สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2-3 แต่เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบเหตุการณ์และฉาก ทั้งภาพของสมเด็จพระร่วงเจ้า ล้วนเป็นภาพสะท้อนของสมัยรัชกาลที่ 3 และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างชัดเจน

ส่วนเรื่องผู้แต่งนั้น สุพจน์ แจ็งเร็ว ผู้เขียนเรื่อง “นางนพมาศ เรื่องจริงหรืออิงนิยาย?” อ้างว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีลายพระหัตถ์ถึงพระยาอนุমানราชชนเมื่อ พ.ศ. 2479 ว่าทรงคิดว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์เรื่อง *นางนพมาศ* แต่สุพจน์เห็นว่าน่าจะเป็นผลงานของหมู่ราชบัณฑิตในรัชกาลนั้น โดยมีพระราชนิพนธ์บางตอนแทรกอยู่มากกว่า เพราะพระองค์ไม่น่าจะทรงมีเวลาพอที่จะพระราชนิพนธ์เองทั้งหมด (สุพจน์ แจ็งเร็ว, 2526, น. 19) นอกจากนี้สุจิตต์ วงษ์เทศมีความเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ *นางนพมาศ* ด้วยพระองค์เอง มิฉะนั้นก็พระราชนิพนธ์ร่วมกับท่านอื่น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2530, น.61) แต่ที่แน่ชัดก็คือได้พระราชนิพนธ์เรื่อง *นางนพมาศ* ไว้ตอนหนึ่ง ซึ่งบริภาษเปรียบเทียบกิริยาอาการของข้าราชการฝ่ายใน

2. ลักษณะการประพันธ์ และเนื้อเรื่อง

หนังสือ*นางนพมาศ*เขียนด้วยภาษาความเรียง อ่านเข้าใจง่าย มีโคลงและกลอนแทรกอยู่อย่างละบทคือโคลงสี่สุภาพบทแรกในบานแพนกและกลอนเพลงขับยอเกียรตินางนพมาศ

เริ่มเรื่องด้วยบานแพนกซึ่งระบุชื่อผู้แต่ง เจตนาของการแต่ง และเนื้อเรื่องประกอบด้วยกรกล่าวถึงชาติและภาษาต่างๆ การแบ่งอาณาเขตในชมพูทวีป การสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระร่วงเจ้า กล่าวถึงตระกูลต่างๆ วัตถุในพุทธศาสนา ลัทธิของพราหมณ์ ลัทธิศาสนาอื่น ๆ สถานที่ต่างๆ ในเมืองสุโขทัย พระราชจรรยาของสมเด็จพระร่วงเจ้า กล่าวถึงประวัติของนางนพมาศก่อนเป็นสนม เพลงขับยอเกียรตินางนพมาศ เหตุที่นางนพมาศได้เป็นพระสนม พระศรีมโหสถสมโภชนางนพมาศ พระศรีมโหสถลงปัญญานางนพมาศ กล่าวถึงขนบธรรมเนียมนางสนม และยกนิทานสอนความประพฤตินางสนม 2 เรื่อง คือ เรื่องนาง*ข้างแสนงอน*และ*นกตั๋ยตีวิดโลเล* กล่าวถึงธรรมเนียมนางสนมต่อ แล้วยกนิทานเรื่องนาง*นกกกระเรียน* *คบนางนกไต้ข้างยุ* นางเรวดีให้โอวาทนางนพมาศ นางเรวดีนำนางนพมาศเข้าถวายตัว แล้วกล่าวถึงพระราชพิธีต่างๆ โดยลำดับเดือน ตั้งแต่เดือน 12 ถึงเดือน 11 เช่น พระราชพิธีจองเปรียง เดือน 12 นักขัตฤกษ์ชักโคลมลอยโคม นางนพมาศคิดทำโคลมลอยเป็นรูปดอกกระมุทบานซึ่งต่อมาเรียกว่า “ลอยกระทง” พระราชพิธีเข้าพรรษา เดือน 8 นางนพมาศคิดกระทำพนมดอกไม้ทองและโกสุมปทุมทองถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงสักการบูชาในพระราชพิธีอาสาตมาต ต่อมาให้เรียกว่าพนมพระวรรษา พระราชพิธีอาสาสุข เดือน 11 แข่งเรือเสี้ยงท่าย แล้วนางนพมาศแสดงจุดมุ่งหมายของการกล่าวการพระราชพิธี 12 เดือน ต่อจากนั้นจึงกล่าวถึงความประพฤตินางสนมเปรียบเทียบกับให้เห็นลักษณะความประพฤตินางสนมที่ควรสรรเสริญและควรถูกติเตียน จบด้วยการย้ำถึงความประพฤตินางสนมที่เป็นแบบอย่างของตน รวมทั้งผลที่ได้รับ

ปุมหลัง ภูมิรู้ และสติปัญญาของนางนพมาศ : ความสัมพันธ์กับกลวิธีการสอน

ชีวิตของนางนพมาศอาจกล่าวตามสำนวนสมัยใหม่ได้ว่าเป็น “ชีวิตที่โรยด้วยกลีบกุหลาบ” มีลักษณะเป็น “นางในอุดมคติ” เป็น “ตัวละครแบบฉบับ” ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่าเป็น “แบบอย่างของนางสนม” ผู้มีชีวิตพร้อมบริบูรณ์ด้วยสมบัติทั้ง 3 คือ รูปสมบัติ ปัญญาสมบัติ และทรัพย์สมบัติ กิตติศัพท์ของนางเลื่องลือ มีผู้แต่งกลอนผูกเป็นเพลงขับยอเกียรตินางนพมาศ ความตอนหนึ่งว่า

โฉมนวนนพมาศ
ช่างกล่าวถ้อยมธุรสบทกลอน
สารพัดจะพึงใจไปครบสิ่ง
แต่ก่อนปางสร้างกุศลผลบุญ

เป็นนักปราชญ์ฉลาดด้วยบิดาสอน
ถวายพรพรรณนาพระพุทธุคุณ
เป็นยอดหญิงยิ่งธิดาทุกหมื่นขุน
มาเกื้อหนุนในห้วงมิโลเออย ฯ

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 248)

บทกลอนข้างต้นได้ประมวลลักษณะเด่นของนางนพมาศไว้ได้อย่างครบถ้วนในเรื่องได้ให้นางเป็นผู้เล่าประวัติของตนเองไว้โดยกล่าวอ้างว่าได้สร้างสมกองการกุศลมาแต่อดีตชาติซึ่งส่งผลให้นางมีรูปร่าง พร้อมด้วยสติปัญญา มีกำเนิดในตระกูลวงศ์อันสูงศักดิ์ บริบูรณ์ด้วยสมบัติศฤงคารบริวารยศ ทั้งในชาตินี้นางยังมีจิตศรัทธาในการบำเพ็ญทานการกุศล

นางนพมาศได้เล่ากำเนิดอันมหัศจรรย์ของนางเมื่อมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา ทั้งบิดาและมารดาได้นิमितฝันอันทำนายได้เป็นมงคล รวมทั้งเหตุมหัศจรรย์ในยามคลอดไว้ ความตอนหนึ่งว่า

มารดา นิमितฝันว่า ได้เยี่ยมบัญชีพระเจ้าแผ่นดินชมแสงพระจันทร์อยู่จนตื่น บิดาฝันว่าพรรณดอกไม้ต่าง ๆ แยมบานเกสรไฉ่ฤกษ์กาลหอมกลิ่นรวยรื่นไปทั่วทั้งจังหวัดพระนคร เหตุนิमितดังนี้ ท่านทั้งสองก็ได้ทำนายไว้ว่าจะได้บุตรเป็นธิดา จะมีบุญพาสนาพร้อมด้วยสติปัญญาแลเกียรติยศเป็นที่พึงแก่วงญาติได้เป็นแท้ วันข้าคลอดจากครรภ์มารดา พื้นอากาศก็ปราศจากเมฆ พระจันทร์ก็ทรงกลด ...

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 246-247)

คุณสมบัติอันได้มาแต่กำเนิดของนางนพมาศนั้น ถูกสร้างเสริมให้โดดเด่นขึ้น ด้วยการให้นางได้รับการทะนุบำรุงเลี้ยงดูให้การศึกษาอบรมอย่างดีเลิศ

อันผู้สำหรับอภิบาลบำเรอเลี้ยงข้าน้อยนี้ บิดามารดาท่านเลือกสรรเอาแต่ คนมีศีลาจารวัตร ทั้งฉลาดในการวิชาช่างต่างๆ ให้พิทักษ์รักษาอยู่เป็นนิตย์ จนข้าน้อย ค่อยจำเริญรู้พูดเล่น หมู่นซึ่งเป็นผู้เลี้ยง จะได้ให้เล่นสิ่งนั้นๆ เหมือนเด็กทั้งหลาย หามีได้ สอนให้เล่นแต่ร้อยกรอง วาดเขียน และชวนพูดเป็นกลบทกลกลอนเจ็ดด้วย คำสุภาพิตทุกวันคืนจนข้าน้อยมีชนมาอยู่ได้ 7 ขวบ พระศรีมโหสถผู้บิดาก็ให้เล่าเรียน อักษรสยามพากย์และอักษรสังสกฤตได้ชำนาญแล้วจึงให้เรียนพระพุทธรัจจน... แล้วจึงสอนให้ตกแต่งกลบทกลอนกาพย์โคลงฉันท์ลิลิต ไว้วางถ้อยคำสำนวนตาม คตินักปราชญ์ ทั้งท่านให้เรียนคัมภีร์ไตรวิชาตามตำรับโหราศาสตร์สอนให้ดูดาว นพเคราะห์...

แต่ข้าน้อยรำเรียนสรรพวิชาการทั้งหมด ตั้งแต่ 7 ขวบจนจำเริญชนมาอยู่ได้ 15 ปี ก็ถึงซึ่งชำนาญสิ้นเสร็จ นับว่าเป็นสตรีนักปราชญ์ฉลาดรู้คดีโลกคดีธรรม ในแผ่นดินได้คนหนึ่งแท้จริง...

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 247-248)

ลักษณะของสตรีผู้เด่นด้วยปัญญาและความรู้นั้นปรากฏให้เห็นในคัมภีร์ ทางพระพุทธรศาสนา เช่น ในอรรถกถาของคัมภีร์วิมานวัตถุ แห่งขุททกนิกาย ได้กล่าวถึง “ลดา” ธิดาของอุบาสกคนหนึ่งแห่งนครสาวัตถีว่าเก่งกาจในเชิงความรู้ มีสติปัญญาและไหวพริบดีมาก ส่วนคัมภีร์ที่ปวงศัพรณนาว่า “ภิกษุณีสังฆมิตตา” พระราชธิดาของพระเจ้าอโศกมหาราชเชี่ยวชาญในคัมภีร์ไตรเพท คือวิชาความรู้ ในคัมภีร์พระเวททั้งสามมีฤคเวท ยชุรเวท และสามเวทและวิชามายาศาสตร์ นอกจากนี้ยังเชี่ยวชาญในพระวินัยปิฎกอีกด้วย (เรื่องอุไร กุศลาศัย, 2535, น. 76-78)

คุณสมบัตินด้านปัญญาและความรู้ของนางนพมาศเป็นสิ่งที่เน้นให้ปรากฏ ตลอดทั้งเรื่อง สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายสำคัญของเรื่องทีมุ่งให้นางนพมาศเป็น แบบอย่างของนางในราชสำนัก และเป็นผู้สามารถให้คำสอนไว้เป็น “ตำรับ” ซึ่ง สัมพันธ์กับกลวิธีการสอนหลากหลายรูปแบบที่ปรากฏในเรื่อง

กลวิธีการสอนและคำสอนในเรื่องนางนพมาศ

เมื่อศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการสอนที่ปรากฏใช้ในเรื่องนางนพมาศพบว่า มี 3 แบบ ได้แก่ แบบอุปมาลักษณะ แบบอุทาหรณ์ และแบบสอนตรง ดังนี้

1. กลวิธีการสอนแบบอุปมาลักษณะ

วคิน อินทสระ (2548, น. 48-49) อธิบายวิธีการสอนแบบอุปมาลักษณะไว้ว่า “คือ การสอนแบบเปรียบเทียบ เช่น พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบภิกษุด้วยผ้าเปลือกไม้และผ้ากาสี ทรงเปรียบเทียบลัทธิของมักขลิโคศาลว่าเหมือนผ้าที่ทำด้วยผมคน” จากคำอธิบายข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงนิยมใช้วิธีสอนอย่างอุปมาลักษณะ เพื่อช่วยให้ผู้รับคำสอนนึกเห็นภาพและเกิดความเข้าใจมากขึ้น

การสอนแบบอุปมาลักษณะในเรื่องนางนพมาศปรากฏเด่นตอนพระศรีมโหสถลงบัญญัตินางนพมาศในที่ประชุมญาติมิตรเมื่อจะเข้าไปรับราชการในสำนักพระร่วงเจ้า ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการตั้งคำถามและตอบคำถามเพื่อช่วยในการดำเนินเรื่องและสร้างความน่าสนใจ ทั้งยังสอดคล้องกับการทดลองปัญญา ซึ่งเป็นกลวิธีทดสอบที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในชาดก ในการตั้งคำถามที่จะนำไปสู่คำตอบและให้คำสอนนี้ ได้ใช้กลวิธีการอุปมาลักษณะได้อย่างน่าสนใจ ทำทลายความคิดช่วยเพิ่มสีสันให้แก่เรื่อง คำถามทดลองปัญญานั้นมีอยู่ 3 ข้อ สองคำถามแรกเป็นการอุปมาลักษณะ ส่วนคำถามสุดท้ายเป็นการถามอย่างตรงไปตรงมา คำถามแบบอุปมาลักษณะมีดังนี้

คำถามที่หนึ่ง พระศรีมโหสถได้ตั้งคำถามทดสอบปัญญาของนางนพมาศด้วย**การอุปมาลักษณะนกเบญจวรรณ** ความว่า “อันสกุณาติชื่อว่านกเบญจวรรณนั้นย่อมประดับด้วยขนมีสีห้าสีอยู่ยังป่าใหญ่ ครั้นมนุษย์ได้มาเลี้ยงไว้ในนิคมคาม หมู่มหาชนก็ชวนกันรักใคร่นกเบญจวรรณว่างามด้วยสีห้าสี ซึ่งเจ้าจะจากเคหาเหย้าเรือนไปอยู่ในพระราชนิเวศน์ ยังจะประพฤตินี้ให้ทำวชาวะแม่พระสนมกำนัลสิ้นทั้งพระราชฐานรักใคร่ตัวได้และหรือ”

การจะตอบคำถามได้ ผู้ตอบต้อง**ตีความคำถามให้เข้าใจ**ก่อน ต้อง**มีภูมิหลังความรู้**เกี่ยวกับนกเบญจวรรณและการอันควรประพฤติ ทั้งต้อง**มีวิจารณ์ญาณในการเลือกแบบแผนความประพฤติ**ให้เหมาะสม ด้วยการพิจารณาเหตุ ผล ตน ประมาณ กาล บุคคล นางนพมาศได้ตอบบิดาว่า นกเบญจวรรณมีชนห้าสีเป็นที่รักใคร่ของชนทั้งหลาย นางก็จะประพฤติตามสุภาพษิตห้าอย่าง เพื่อให้เป็นที่รักของคนทั้งหลาย ดังนี้

นกเบญจวรรณปราศจากปามาอยู่ด้วยมนุษย์ หม่อมมนุษย์ทั้งหลายย่อมเป็นที่จำเริญใจจำเริญตา ในนกเบญจวรรณอันงามด้วยสีหน้าสีอันตัวขำน้อยนี้จากญาติพงศ์พันธุ์ไปอยู่ในพระนิเวศน์เรือนหลวง ก็จะประพฤติตนให้ต้องด้วยคำสุภาพษิตท่านกล่าวไว้ทั้งห้าอย่าง คือจะประพฤติวาจาให้อ่อนหวานมิได้เกินเลยแก่ท่านผู้ใด ผู้หนึ่ง ที่จะควรเรียกแม่ก็จะเรียกว่าแม่ ควรจะเรียกว่าพี่ว่าป้าว่าน้าว่าอา ก็จะเรียกว่าพี่ว่าป้าว่าน้าว่าอามิให้ท่านผู้ใดรำคาญเคืองไสตด้วยวาจากรีบดังนี้อย่างหนึ่ง อื่นจะขำน้อยจะประพฤติกายให้ละมุนละม่อม มิได้เย่อหยิ่งกรุยกรายฝ้านุ่งห่มให้เสียดีสีท่านผู้ใด และจะมีได้ตัดจริตเล่นหัวใจให้เคืองคายนัยนาท่านทั้งหลาย ด้วยกำเริบกาย ดังนี้ อย่างหนึ่ง ประการหนึ่งขำน้อยจะประพฤติน้ำจิตมิได้มีความอิจฉาริษยาพยาบาทปองร้ายหมายมาดหมิ่นแคลนท่านผู้ใด ให้น้ำจิตเป็นเวรแก่กันกันเลยดังนี้อย่างหนึ่ง ประการหนึ่งถ้าท่านผู้ใดมีน้ำใจเมตตากรุณาขำน้อยนี้โดยฉันทสุจริต ขำน้อยก็จะผูกพันรักใคร่มิให้กินแหนง ประพฤติตามคติโบราณท่านย่อมว่า ถ้าใครรักให้รักตอบดังนี้อย่างหนึ่งประการหนึ่งถ้าขำน้อยเห็นท่านผู้ให้ทำความดีความชอบในราชกิจก็ดี และทำถูกต้องด้วยขนบธรรมเนียมคติโลกคติธรรมก็ดี ขำน้อยก็จะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างกระทำสิ่งที่ดีตามท่าน ให้สมด้วยคำโบราณว่าถ้าใครทำชอบให้ทำตาม จะประพฤติดังนี้อย่างหนึ่งและนกเบญจวรรณย่อมประดับด้วยขนมีห้าสี จึงเป็นที่รักแก่ฝูงคนทั้งหลายฉันใด อันตัวขำน้อยนี้จะประพฤติแต่ความดีให้ต้องตามสุภาพษิตทั้งห้าอย่างก็ย่อมจะเป็นที่รักแก่นางท้าวชาวพระสนมทั่วทั้งพระนิเวศน์เช่น นกเบญจวรรณฉันนั้นขอท่านอย่าได้มีความวิตกกังวลด้วยเหตุอันนี้เลย

ครั้นหมู่ญาติและมิตรของบิดา ได้สดับฟังคำขำน้อยก็ยินดีปรีดาชวนกันสรรเสริญว่า แม้นแม่ประพฤติตนได้ดังนี้แล้ว ก็จะมีแต่ความจำเริญดียิ่งขึ้น

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 250-251)

คำตอบของนางนพมาศจึง**เป็นการแสดงปัญญา**ให้ประจักษ์ เสริมคุณสมบัติทางปัญญาความรู้ความคิดของนางนพมาศให้โดดเด่น และ**เป็นการให้คำสอน**แบบแผนความประพฤติเมื่อต้องจากบ้านเรือนไปอยู่ร่วมกับคนจำนวนมากภายในพระราชสำนัก ได้แก่ (1) ประพฤติวาจาอ่อนหวาน ไม่กล่าวเกินเลย ผู้ใด (2) ประพฤติกายให้ละมุนละม่อม ด้วยอภัยปฏิกิริยาอาการ การใช้สายตา (3) ประพฤติไม่อิจฉาริชยาพยาบาทปองร้ายหมิ่นแคลนผู้ใด (4) รักตอบผู้ที่รัก และเมตตาตน (5) ยึดถือทำตามแบบอย่างผู้ที่ทำความดีความชอบในราชกิจ และถูกต้องด้วยขนบธรรมเนียมทางโลกและทางธรรม

คำถามที่สอง พระศรีมหาสมุทรกล่าวแสดงเหตุเป็นอุปมา และอธิบายขยายความในรายละเอียด ให้นางนพมาศวิเคราะห์ปัญหาให้เข้าใจ เพื่อหาแนวทางปฏิบัติอันจะนำไปสู่ความสำเร็จในการเป็นพระสนม คือต้องเข้าใจลักษณะของพระมหากษัตริย์ ความตอนหนึ่งว่า

พระมหากษัตริย์ย่อมมีพระราชอาชญาเหมือนด้วยกองเพลิงมีพระเดชเดชาานุภาพเหมือนด้วยอสรพิษ มิได้สนิทสนมคุ้นเคยด้วยตระกูลทั้งหลายเลย ถ้าผู้ใดมีความประมาทแลหาปัญญามิได้ ประดุจต๊กแตนแมลงเม่าบินเข้าไปในกองเพลิง เพลิงก็สังหารให้ถึงซึ่งมรณาลีน บางทีเพลิงนั้นลุกกลามไหม้เผาบ้านเรือนทรัพย์สิ่งสินให้พินาศฉิบหายทั้งเจ็ดตระกูล...

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 250-251)

ความข้างต้นอุปมาให้ภาพได้อย่างแจ่มชัดว่า พระราชอาชญา “เหมือนกองเพลิง” และพระบรมเดชาานุภาพ “เหมือนอสรพิษ” ดังนั้นหากผู้ใดประมาทปราศจากปัญญาก็อาจต้องพระราชอาชญาประสพความหายนะดัง “ต๊กแตนแมลงเม่า” บินเข้าไปในกองเพลิง ถูกเผาผลาญวอดวาย และอาจลุกกลามไหม้ก่อเกิดความหายนะเป็นอันตรายทั้งเจ็ดตระกูล คือเจ็ดชั่วโคตร

นางนพมาศได้ตอบคำถามด้วยการแสดงความเข้าใจเป็นอย่างดีว่า ตนต้องไปรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ ซึ่งทรงมีพระราชอำนาจอันสามารถให้คุณและโทษได้ แล้วจึงแสดงภูมิรู้ ทัศนคติ และสติปัญญาของนาง ในการปฏิบัติ

ราชกิจใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินไว้ว่า บุคคลใดจะเข้าไปเป็นข้าพระมหากษัตริย์ ไม่เพียงคิดว่าจะทรงพระเมตตาหรือไม่ เพราะยากจะหยั่งน้ำพระทัยได้ ทั้งขึ้นกับอุปนิสัยและวาสนากุศลแต่หนหลังมาช่วยอุดหนุนด้วย ความต่อนหนึ่งว่า

ครั้นข้าน้อยได้สดับดังนั้นจึงสนองคำท่านบิดาว่า มนุษย์ในโลกนี้ พระมหากษัตริย์ถึงซึ่งเป็นใหญ่ ทรงอิสรภาพมีพระอาญาเป็นที่ยำเกรงขามแห่งหม่อมมหาชนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต บุคคลใดจะเข้าเป็นข้าท้าวบ่าวพญา ยากที่จะหยั่งใจตนได้ว่า พระมหากษัตริย์จะทรงพระเมตตาและไม่เมตตาสมควรจะพึงคิด แม้นผู้ใดมีอุปนิสัยวาสนากุศลหนหลังช่วยอุดหนุน ทั้งประกอบด้วยความพากเพียร มีสติปัญญารู้จักสิ่งผิดและสิ่งชอบ อย่าเกียจคร้านในราชกิจราชการทั้งปวง ย่อมสอดส่องปัญญาหยั่งดูให้รู้พระราชอัชฌาศัยแล้วจงประพฤติตามน้ำพระทัยให้ทุกสิ่ง อย่าเอาใจตัวเองเป็นประมาณพึงมีอุตสาหะทุกเข้าคำทำราชการจงสม่ำเสมอ อย่าทำบ้างไม่ทำบ้างเป็นหมู่ๆ วับๆ แวบๆ เหมือนแมลงหึ่งห้อย อย่ารักผู้อื่นมากกว่ารักตัว อย่ากลัวคนมีบุญมากกว่าเกรงเจ้าอย่าเข้าด้วยผู้กระทำผิด จะพิทุลความสิ่งใดอย่าได้กล่าวเท็จแกมจริง อย่านำพระราชดำริอันเป็นความลับฝ่ายในออกไปไขฝ่ายนอก อย่าพึงทำน้ำใจโลเลรีแระแซเขื่อนเช่นตึกแต่นแล่นไปแล่นมา ราชกิจหลวงและประโยชน์ตนก็จะขาดลาภสักการของราษฎรก็จะพลอยสูญ จงมีใจสวามิภักดิ์รักใคร่ในพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเป็นที่พึ่งที่พำนักแก่สรรพสัตว์ทุกหย่อมหญ้าและไปไม้ถ้านรชนชายหญิงจำพวกใด ซึ่งเป็นข้าเฝ้าท้าวพญาประพฤติได้ ดุจคำสุภาษิตซึ่งข้าน้อยยกถ้อยแล้ว ก็ย่อมจะเป็นที่ขอบพระอัชฌาศัยในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คงจะทรงพระกรุณาเมตตาชุบเลี้ยงด้วยยศถาศักดิ์แท้จริง...

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 253)

คำตอบของนางนพมาศในความข้างต้น ได้แสดงความชาญฉลาด รู้การควรและไม่ควร แสดงให้เห็นชัดเจนว่า สิ่งที่ผู้เข้ารับราชการพึงมีและพึงประพฤติปฏิบัติเป็นอย่างไร ดังนางได้กล่าวไว้อย่างแจ่มแจ้งเป็นขั้นตอน ด้วยการเปรียบเทียบและอธิบายให้เห็นอย่างเด่นชัด ดังนี้

(1) พึงมีความพากเพียรไม่เกียจคร้านในราชกิจราชการทั้งปวง มีอุตสาหะทำราชการอย่างสม่ำเสมอ “อย่าทำบ้างไม่ทำบ้างเป็นหมู่ๆ วับๆ แวบๆ เหมือนแมลงหึ่งห้อย” ให้ภาพหึ่งห้อยที่เปล่งแสงสีเหลืองนวลกระพริบวับๆ แวมๆ เป็น

จังหวะ แสงน้อยๆ นั้นไม่สว่างอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับผู้เกียจคร้านขาดความ
 อุตสาหะตั้งใจในการปฏิบัติราชการ นอกจากนี้ การเปล่งแสงของหิ่งห้อยยังเป็น
 การกระพริบแสงเรียกหาคู่ เช่นเดียวกับนางในที่มุ่งหมายเพียงอวดโฉม ที่งดงาม
 โดยไม่สนใจในการปฏิบัติหน้าที่ “อย่าพึงทำน้ำใจโลเลริแฉะเชื่อนเช่นต๊กแตน
 แล่นไปแล่นมา ราชกิจหลวงและประโยชน์ตนก็จะขาดลาภสักการของราษฎรก็จะ
 พลอยสูญ” ให้ภาพผู้ที่ไม่เอาใจใส่ในราชการอย่างเห็นได้ชัด เปรียบได้กับต๊กแตน
 บางชนิดที่มักกระโดดไปมาไม่อยู่นิ่ง นอกจากนี้ไม่ทำประโยชน์แล้วยังสร้างความ
 เสียหายด้วย

(2) พึงมีสติปัญญาพิจารณาให้รู้จักสิ่งผิดและสิ่งชอบ และหยิ่งคู้ให้รู้
 พระราชอัชฌาสัยแล้ว ประพฤติตามน้ำพระทัยทุกสิ่ง อย่ายึดความคิดของตนเป็น
 ที่ตั้ง อย่ารักผู้อื่นมากกว่ารักตัว อย่ากลัวคนมีบุญมากกว่าเกรงเจ้า อย่าเข้าด้วย
 ผู้กระทำผิด อย่าทูลความด้วยคำเท็จแถมจริง และอย่านำพระราชดำริอันเป็น
 ความลับฝ่ายในออกไปไขฝ่ายนอก

คำสอนในการรับราชการข้างต้นมิได้เป็นเพียงหลักการรับราชการของ
 นางสนมเท่านั้น แต่เป็นหลักที่ข้าราชการทุกคนพึงปฏิบัติ ปราภฏตรงกันในวรรณคดี
 คำสอนหลายเรื่อง เช่น สุภาษิตพระร่วงสอนว่า ให้ระมัดระวังในการรับราชการ
 ด้วย “เผ่ากษัตริย์เพลิงงู” อาจให้คุณและโทษได้ทุกเมื่อ สอนให้จงรักภักดีต่อ
 พระเจ้าอยู่หัว รับราชการโดยทุ่มเทจนสุดกำลัง แม้ต้องพลีชีวิต เช่น

(3) พึงมีใจจงรักภักดีในพระเจ้าอยู่หัว

ภายในอย่านำออก

อาสาเจ้าจนตัวตาย

ภายนอกอย่านำเข้า

อาสาขายจงพอแรง

(สุภาษิตพระร่วง)

ในคำกลอนสุภาสิตเรื่องพาลีสอนน้อง งานประพันธ์ของ พระธรรมศาสตร์¹ (ศุข) ได้ให้พาลีสอนหลักในการรับราชการแก่สุครีพ หนุมาน และองคต เพื่อการเป็นข้าราชการของพระราม ความตอนหนึ่งว่า

ท่านตรัสถามความจริงจึงทูลท้าว	อย่าแก้งกล่าวพรุสและมุสา
ไม่จริงใจแล้วอย่าได้เจรจา	ควรเป็นข้าคู่บุญพระบาทบงสุ

(พาลีสอนน้อง)

นางนพมาศกล่าวแสดงความมั่นใจในคำตอบว่าผู้ใดซึ่งเป็นข้าพระเจ้าแผ่นดิน ประพฤติตาม “คำสุภาสิต” ซึ่งกล่าวนี้แล้ว “ย่อมจะเป็นที่ขอบพระอัชฌาสัยใน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คงจะทรงพระกรุณาเมตตาชุบเลี้ยงด้วยยศถาศักดิ์แท้จริง” แล้วได้กล่าวถ่อมตนและแสดงลักษณะของผู้มีปัญญา รู้หลักในการรับราชการ ดังปรากฏสอนไว้ในพาลีสอนน้องว่า “ให้เรียนรู้จักกิจราชการ” สรุปคำสอนของ นางนพมาศได้เป็นขั้นตอน ดังนี้

(1) ครั้งแรกเข้า ยังไม่รู้จักขนบธรรมเนียม ต้องรู้จักสังเกต และ ตั้งใจ รักษาตัวกลัวเพื่อมิให้ทำผิดพลาด แล้วคอยสังเกตดูแบบแผนเยี่ยงอย่างว่าท่านที่เป็นคนคุ้นเคยขอบพระอัชฌาสัยมาแต่ก่อน จะประพฤติในราชกิจทั้งหมดอย่างไร

(2) ครั้งอยู่นานไป ได้รู้จักราชการบ้างแล้ว ก็จะตั้งใจพากเพียรเฝ้าแทน มิให้ขาด แม้เพียงกิจเล็กน้อยที่ทรงใช้ก็จะอุตสาหะตั้งใจกระทำทุกสิ่งให้ถูกต้องตาม พระราชประสงค์ ราชกิจสิ่งใดถึงจะมีได้ดำรงสั่งแต่เป็นการควรก็จะกระทำมิให้ขาด โดยใจรักดีเป็นนิจ ไม่คิดแก่ความลำบากยากเหน็ดเหนื่อยนั้น และเมื่อหยั่งน้ำพระทัยได้ ทรงชอบหรือไม่ชอบอย่างไรได้ชัดเจนแล้ว ก็จะชวนพวกพ้องช่วยกันกระทำให้ชอบ พระราชอัชฌาสัยทุกประการ

¹ ในฉบับเดียวกัน บางแห่งเขียนนามว่า พระธรรมศาสตร์

นางนพมาศกล่าวว่า กระทำดังนี้แล้วแม้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพระเมตตา ก็เชื่อว่าเป็น “กรรม” ที่ทำไว้แต่ชาติก่อน ก็จะตั้งใจประพฤติชอบสืบไป แนวคิดเช่นนี้ปรากฏสอนไว้ในโคลงโลกนิติเช่นกันว่า

อย่าโทษไทท้าวท่วย	เทวา
อย่าโทษสถานภูผา	ย่านกว้าง
อย่าโทษหมู่วงศ์	มิตรญาติ
โทษแต่กรรมเองสร้าง	ส่งให้เป็นเอง

(โคลงโลกนิติ)

นางนพมาศยังได้กล่าวย้ำแสดงความมั่นคงในความคิดเพื่อปฏิบัติหน้าที่ให้ดีที่สุดเพิ่มเติมไว้ว่าจะไม่

โลเลรีแรงแชเขื่อนทำบ้างไม่ทำบ้างแล่นไปแล่นมาให้ขาดผลประโยชน์ทั้งพวกพ้อง เช่น นิทานนางนกระด้อยตีวิด อันนักปราชญ์ท่านกล่าวไว้ในสุภาษิตนั้น หากควรกับชาติมนุษย์ไม่ หนึ่งเล่าซึ่งจะทำแองอนเป็นชั้นเชิงแล่นตัวไปต่างๆ ให้ต้องนิรเทศจนได้แต่ความโทมนัสเป็นนิจ เช่นนิทานนางคชสารสองตัวอันมีในตำรับกลสตรีนั้นก็ไมควรกับชาติมนุษย์จะพึงกระทำ

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 253)

ในตอนท้ายของเรื่องว่าด้วยความประพฤติแห่งนางสนม นางนพมาศได้แสดงความตั้งใจของตนอย่างชัดเจนว่า “ข้านี้พอพึงใจจะกล่าวความดีและชั่วในหมู่มิตรเสมอหน้าอันเป็นข้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสืบด้วยกันนับด้วยร้อยเป็นอันมาก” (วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 289) การอุปมาลักษณะในตอนนี้อย่างน่าสนใจคือ **ให้ภาพนางสนมที่ดีและไม่ดีเปรียบเทียบกัน** โดยเน้นให้ความสำคัญในการขยายความลักษณะความประพฤติที่ไม่ดีของนางสนม ด้วยการอุปมาเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของสัตว์ต่างๆ อย่างให้ภาพ

นางสนมที่ดีมีคุณสมบัติครบถ้วนควรสรรเสริญให้เป็นแบบอย่าง มีลักษณะและพฤติกรรมดีงาม ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า “งามทั้งรูปร่างจิตกิริยา วาจาที่อ่อนหวานมีสติปัญญาวาสนาบรราดาศักดิ์สมด้วยชาติตระกูลตั้งใจรับราชกิจ ทั้งเข้าคำสม่าเสมอประพฤติตนอย่างมฤคจามรู้รู้สงวนชนมิให้คำคนติฉินนินร้าย” (วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 289) ลักษณะความประพฤติของนางสนมที่นางนพมาศกล่าวสรรเสริญข้างต้น ตรงกับคำสอนใน*โคลงโลกนิติ* ความว่า

จามรีชนห้องอยู่	หยุดปลด
ชีพบรักรักยศ	ยิ่งไทร
สัตว์โลกซึ่งสมมติ	มีชาติ
ดูเยี่ยงสัตว์นั้นได้	ยศช่องสรรเสริญ

(*โคลงโลกนิติ*)

นางสนมที่ไม่ดีมีคุณสมบัติบกพร่องควรแก้ไขปรับปรุงตน ทุกนางล้วนมีรูปโฉมงามทั้งสิ้น แต่มีจิตกิริยาและความประพฤติไม่เหมาะสม มุ่งสนใจการประทีนโฉมและตกแต่งร่างกาย ขาดความอดสาหะพากเพียรเอาใจใส่ในการปฏิบัติหน้าที่ ดังตัวอย่างที่กล่าวเป็นอุปมาลักษณะไว้ดังนี้

บางคนงามแต่รูปกับวาสนา อดสาหะเป็นประมาณ ประพฤติตนเหมือนพระยามฤคราชสีห์จับสัตว์บริโภคแต่เพลากลางวัน กลางคืนแล้วก็นั่งนอนอยู่ในถ้ำ จะได้บริโภคอาหารนั้นหามีได้ ดังนี้ก็มี บางคนรูปงาม งามโฉม งามศรี งามศักดิ์ แต่ประพฤติตนเหมือนด้วยนกเค้านกแขวก ออกหาอาหารบริโภคต่อเพลากลางคืน กลางวันเข้าซ่อนซุ่มตัวอยู่ในรก ดังนี้ก็มี บางคนงามทรวดทรงตะละอย่างนางเขียน ประพฤติตนเหมือนเหยี่ยวหาอาหารนาน ๆ ก็แต่งปีกแต่งหางฉาบฉวยมาเฉี่ยวโฉบ ได้อาหารบริโภคพอมันปากอิมท้องแล้วก็ไผ่บินร่อนไปตามสบายใจดังนี้ก็มี บางคนงามรูปจิตกิริยาไว้ท่วงทีปั้นปึ่งเป็นผู้ใหญ่ผู้สูงประพฤติตั้งเสื่อเฒ่าจำศีล แม้ได้เห็นมัจฉมังสาหารอันควรจะบริโภค ถึงใจจะนึกอยากก็ทำเหมือนไม่อยาก ชะม้อยแต่หางตาม่าย ๆ เมีน ๆ ดังนี้ก็มี บางคนงามคมงามข่างามชาติงามตระกูล แต่ประพฤติตน

เหมือนด้วยรากดิน ต้นก็อาศัยแผ่นดินแต่ไม่นับถือแผ่นดิน มันก็ต้องเลื้อยไปเลื้อยมา อยู่ในแผ่นดินนั่นเอง เหตุด้วยถือชาติถือตระกูลดังนี้ก็มิ บางคนงามพิมพ์พัศตร์ผู้ผ่องดังนวลเดือนนัยน์เนตรคมขำยิ้มแล้วจึงกล่าววาจาแต่ประพัตินเหมือนด้วยป้อมข้างไว้จริตกิริยาสูงส่งดังนี้ก็มิ บางคนงามสะสวยระหวะทออดกรกรายชายนัยนาดังศรีแสงแห่งหทัย จะตกแต่งกายาช่างชำเสียทุกอย่างออกจากจวนก็จวนจะไม่ทันเพลลาเฝ้ารับราชกิจพอเป็นกิริยาบุญบ้างเล็กน้อย ไม่นั่งนานตะลึงเล่นเร็วเหมือนปุลมชมกันว่าดี ต่างถือเช่นเห็นอย่างย่อประพัตินดังนี้ก็มิโดยมาก บางคนงามชะอ้อนอนจริตกิริยาขวยเงิน เกล้ามวยวาดวงพัศตร์ดำดั่งปีกแมลงภู่ วาดวงคิ้วค้อมดั่งคันศรสุดทางเนตร นายยาวสามองคูลีดังสีกลีบการะเกดกรายกริดนิ้วเซ็ดปากดูชดช้อยจะเชิญเครื่องสิ่งใดก็กลัวอันตรายเล็บ จะไกวจามรก็กลัวหือจะย้อยหน้าจะดำรับราชกิจได้แต่เพียงหมอบมาถวายโคม หนักไม่เอาเบาไม่สู้ประพัตินดังนี้ก็มิโดยมาก...

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 289-290)

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นได้อุปมาพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของนางสนมผู้ “งามแต่รูป” แต่ขาดความวิริยะอุตสาหะ ไม่เอาใจใส่ทำหน้าที่อย่างเต็มกำลังความสามารถ นางนพมาศได้เปรียบเทียบกับสัตว์ที่ออกล่าเหยื่อเป็นบางเวลา แล้วปล่อยเวลาที่เหลือให้ผ่านไปอย่างไร้ประโยชน์ ได้แก่ พระยามฤคราชสีห์ นกเค้านกแซวก และเหยี่ยว นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบกับกิริยาอาการที่ไม่เหมาะสมของนางสนมกับลักษณะอาการของสัตว์บางชนิดอย่างให้ภาพ ได้แก่ การวางท่าปั้นปึ่งเป็นผู้ใหญ่สูงอายุตั้งเสื่อเฒ่าจำศีล การทำตัวเหมือนรากดิน หรือไส้เดือนที่เลื้อยไปมาในแผ่นดินแสดงความไม่นับถือแผ่นดิน นางยังเปรียบเทียบกับภาพนางสนมที่ไว้จริตกิริยาสูงส่งเหมือนป้อมข้าง คือกึ่งกำ รวมทั้งอุปมาให้ภาพนางสนมที่แต่งกายชำแต่มาเฝ้าได้ไม่นานก็ออกไปอย่างรวดเร็วเหมือนปุลม พฤติกรรมและอาการกิริยาอาการของนางสนมสอดคล้องกับในกฎนาลชาดกได้พรรณนาลักษณะของภรรยาที่ไม่ดีไว้ 25 ประการ ได้แก่

1. ดีใจเมื่อสามีไม่อยู่บ้าน 2. เสียใจเมื่อสามีกลับบ้าน 3. นินทาว่ากล่าวสามี อยู่เสมอ ๆ 4. ไม่เคยสรรเสริญสามี 5. มักกระทำการที่ก่อให้เกิดผลร้ายแก่สามี 6. มักไม่กระทำการที่ก่อผลดีให้เกิดแก่สามี 7. สิ่งที่ดีควรทำมักไม่กระทำ 8. สิ่งที่ไม่ควรกระทำ กลับกระทำ 9. เข้านอนโดยใส่เสื้อผ้าเต็มตัว 10. นอนหันหลังให้สามี 11. นอนพลิกตัว ไปมา 12. แสดงอาการกระสับกระส่ายต่างๆ 13. ถอนหายใจยาวบ่อยครั้ง 14. แสดงอาการเจ็บปวดรุ่มนวายอยู่เสมอ ๆ 15. ลุกไปถ่ายปัสสาวะอุจจาระบ่อย ๆ 16. มักแสดงความหงุดหงิดไม่พอใจนานาประการ 17. มักสนใจฟังแต่คำพูดของคนแปลกหน้า 18. มักทำลายทรัพย์สินของสามี 19. สนทนสนมรุ่มนวายกับเพื่อนบ้านมากเกินไป 20. ชอบออกไปเที่ยวนอกบ้าน 21. ชอบเดินอ้อยอิ่งบนถนนหลวง 22. คบชู้ 23. ไม่แสดงความเคารพต่อสามี 24. ชอบอวดร่างกายแก่คนภายนอก 25. ชอบยืมที่ประตูบ้านแล้วมองไปรอบ ๆ ด้วยความอยากรู้อยากเห็นอยู่เสมอ

การกระทำ 9 ประการซึ่งอาจนำความเสื่อมเสียมาสู่หญิงได้คือ 1. ชอบไปเที่ยวในอุทยาน 2. ชอบไปเดินเล่นในสวนสาธารณะ 3. ชอบไปริมฝั่งแม่น้ำ 4. ชอบไปมั่วสุมที่บ้านญาติพี่น้อง 5. ชอบไปคุยที่บ้านคนซึ่งไม่รู้จักคุ้นเคยด้วย 6. ชอบแต่งตัวฉูดฉาดโก้เก๋ 7. ชอบเสพของมีเงินมา 8. ชอบทอดสายตาเหม่อมองโดยไม่ทำอะไร 9. ชอบยืมที่ประตูบ้านแล้วเหม่อมองออกไปข้างนอก

(เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2535, น. 49-51)

ลักษณะหญิงไม่ดีข้างต้น เมื่อเปรียบเทียบลักษณะนางสนมที่นางนพมาศ ได้กล่าวแล้วพบว่า มีลักษณะและแนวคิดที่ร่วมกันในการพิจารณาความประพฤติของหญิง การที่ผู้ประพันธ์เรื่องนางนพมาศใช้กลวิธีการให้ภาพเทียบเคียงเปรียบเทียบลักษณะของนางสนมที่ดีกับไม่ดี ทำให้เห็นภาพคู่ที่มีลักษณะตรงกันข้าม ตัดกันแบบขาวกับดำ ผ่านการแสดงทัศนะของนางนพมาศ ดังนี้

ลักษณะนางสนมที่ดี

หนึ่งโสด อันว่านางบำเรอทั้งหลายนั้นล้วนแต่ทรงลักษณะวิลาสล่อเอี่ยม ชำนาญในการบำรุงบำเรอพระราชหฤทัยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสิ้นกาลละทุกเมื่อ จะว่าข้างรูปร่างก็งามเหมือนหล่อเหล่าเกลากิ่ง จะว่าข้างทรวดทรงก็งามประหนึ่งนางกนิษฐ จะดูดวงพักตร์ลักษณะก็งามเพราพริ้มยิ้มแย้ม จะพิศผิวพรรณวรรณะก็เป็นนวลเหมือน

นวลจันทร์ จะดูจริตกิริยาก็งามละไมละม่อมพร้อมพริ้ง จะฟังสำเนียงเสียงเจรจาก็เสนาะ เพราะจับจิต จะตกแต่งกายานุ่งห่มก็งามสมดูคมขำ จะใกล้เคียงกับผู้ใดก็หอมกลิ่น เสาวคนธรรวยรื่นบ้างก็สันทัดในการสังคีตดีดสีขับไม้มีโหรีพิณพาทย์แพนซอกลองชวา บ้างก็ชำนาญในการบรรเลงเพลงขับร้องสำเนียงเสียงอ่อนหวานโหยหวนยวนฤทัย บ้างก็เรียนรู้ฟ้อนรำทำบทบาทเป็นน่านาม อ่อนระทวยทอดกรงามดังเทพสุรางค์รำ ถึงเพล่า บำเรอก็พริ้วพร้อมไม่ขาดหน้า

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 290–291)

ลักษณะนางสนมที่ไม่ดี

ที่เป็นคนสันดานชั่วก็ประพฤติเชื่อน ประเพณีดีและช่วยอ่มระคนปนกัน เหมือนคำโบราณท่านว่าไม่ต่างปล้อง ฟัน้องต่างใจ ใครจะประพฤติอย่างไรเป็นไป อย่างนั้น อันหมู่นางบำเรอทั้งหลาย งามก็จริงดีก็จริง แต่ช้าน้อยคิดเห็นเสียว่าเสียแรงรู้ เสียแรงเรียนวิชา ดั่งนี้มีได้เป็นแก่นสารแต่สักอย่าง พระพุทธปฏิภาตรัสพระธรรมเทศนา ว่าสิ่งใดซึ่งจะผูกสัตว์ไว้ในสงสารทุกข์แล้วก็เป็บบาบจะมาหลงประติษฐ์คิดรำฟ้อนให้ งดงามอยู่ดั่งนี้ แม้นมิเห็นโทษกลับตัวได้ในประณม้วย ต่อล่วงมัจฉิม้วยปราศจากงาม แล้วจึงเลยละก็คงจะได้เสวยวิบากในอบายโดยกรรมนิยม ที่ยังมีน้ำจิตรักใคร่ก็ตั้งตัว เป็นครูบาอาจารย์ฝึกสอนศิษย์หาให้ฟ้อนรำต่อไปจนแก่เฒ่าล้มตาย ควรจะนับว่า ประพฤติบาปเป็นอาจิณกรรม อำนาจอกุศลจะนำตนให้ไปเกิดในอบายภูมิอันชื่อ โลกภูมิซึ่งเป็นบริวารอเวจีกรรมต้องทนทุกข์เวทนาเย็นยาวชั่วพุทธันดรหนึ่งคงแท้เพียง แต่ผู้หาปัญญามิได้ ไม่เห็นพระไตรลักษณ์หลงรักในการฟ้อนรำ จะให้งามให้ดีจำพวก เดียว...

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 291)

คำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นค่านิยมเกี่ยวกับสตรีที่ควรยกย่องว่ามีใช้มีเพียง รูปสมบัติคือมีรูปร่างหน้าตาและการแต่งกายที่งดงามเท่านั้น แต่ต้องมีปัญญาและความประพฤติดีด้วย ในส่วนของนางสนมที่ไม่ดี มีจิตใจและความประพฤติชั่ว แม้กระทั่งนางสนมผู้สอนแต่การฟ้อนรำ ถือว่ากระทำสิ่งอันไม่เป็นแก่นสาร นางนพมาศ ได้กล่าวแสดงโทษไว้ค่อนข้างกลัว โดยอ้างพระพุทธปฏิภา ว่าเป็บบาบ ต้องไปสู่ อบายภูมิชื่อ “โลกภูมิ” นรกขุมนี้เตภูมิกถากล่าวไว้ว่าเป็นนรกขุมที่ 5 ดังพรรณนา

ไว้ตอนหนึ่งว่า “นรคนั้นมีเหล็กแดงอันใหญ่เท่าภูเขาอันใหญ่หลายนัก หม้อนั้นเต็มด้วยเหล็กแดงเชื่อมเป็นน้ำอยู่ ผุยมบาลจับสองตีนคนนรกชั้นตื้นขึ้น แลหย่อนหัวลง เบื้องต่ำแล้วฟุ้งตัวคนนั้นลงไปในหม้อใหญ่ นั้น แลสัตว์นั้นร้อนนักหนา ดิ้นไปมา อยู่ในหม้อนั้น...” (วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 30) จะเห็นได้ว่าคำสอนและการแสดงโทษมีลักษณะรุนแรง เพื่อให้เกิดความหว่นกลัว **วิธีสอนแบบนี้เป็นหนึ่งในพุทธวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้** วศิน อินทสระ อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนหลายแบบ โดยทรงพิจารณาให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของผู้ที่รับการสอน อาทิ วิธีสอนอย่างเข้มงวดรุนแรง ทรงใช้พระวาจารุนแรงในการสอนบางครั้ง เพื่อให้ผู้ฟังได้สำนึก “ทำนองเดียวกับช่างเหล็กจะต้องใช้ไฟแรงแก่เหล็กที่แข็งมาก” (วศิน อินทสระ, 2548, น. 44-45)

ลักษณะการสอนของนางนพมาศต่อนางสนมที่ประพฤติน่าไม่ดีด้วยถ้อยคำเปรียบเทียบกับรุนแรงที่ให้ภาพจึงเป็น “อุบาย” ที่ผู้มีปัญญาเลือกใช้ในการสอน โดยพิจารณาให้เหมาะสมกับบุคคล เนื่องจากนางสนมจำนวนหนึ่งเป็น “ผู้สอนยาก” นางนพมาศได้กล่าวอ้างไว้ชัดเจนว่าพระร่วงเจ้าทรงทราบความประพฤตินางสนมทุกประการ และโปรดพระราชทานพระโอวาทสั่งสอนทุกคน แต่เป็นผลบ้าง ไม่เป็นผลบ้าง นางนพมาศยังได้แสดงพระราชปรารภไว้ด้วยว่า

พวกที่มีปัญญารู้สึกกลับตัวได้เป็นคนดี เหล่าพวกที่มากไปด้วยทิฐิมานะก็ไม่ประพฤติตามเหมือนยุให้กระทำต่าง ๆ นานายิ่งขึ้นกว่าเก่า พระบาทสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงดำรัสอยู่เนือง ๆ ว่า คนจำพวกนี้จะทรمانให้ถึงไม้ไผ่ และประทัด อย่างข้างม้าโคกระบือกว่าจะสิ้นพยศจะได้ แต่คนดีด้วยอาชญาณ์นักปราชญ์ไม่ฟังสรรเสริญ เมื่อใครดีก็ใช้ใครมีดีก็ช่างใครมิใช่เกิดในปล้องไม้ ล้วนแต่มีชาติมีตระกูล ในกาลนี้มาตุคามยังประพฤติน่าแต่เพียงนี้ ไปภายภาคหน้าพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงแผ่นดินในสยามประเทศเห็นปานดังเราขณะนี้ จะมีนางพระสนมกำนัลนับด้วยพันและร้อยจะหาที่ประพฤตินั้น จะได้โดยน้อยนักน้อยหนา จะมีแต่ประพฤติกามต่าง ๆ ขึ้นไปมากกว่าสมัยนี้สักร้อยเท่าพันทวีเทียงแท้ ไม่ต้องการที่จะเป็นธุระกังวลด้วยคนสอนยาก...

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 291)

นางนพมาศได้แสดงแนวทางการประพฤติซึ่งนางสนมที่ดีพึงปฏิบัติ โดย **ยกความประพฤติของตนมาเป็นแบบ** ทั้งได้แสดงผลที่ตนได้รับไว้ด้วยว่าทำให้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยและทรงเมตตาชุบเลี้ยงให้ผาสุก ความตอนหนึ่งว่า

อันตัวข้าน้อยนี้ ก็มีความผาสุกด้วยพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาชุบเลี้ยง พระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ให้งามหน้าบิดามารดา ทั้งใช้สอยกิจราชการใหญ่่น้อยสนิทชิดชม เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระราชดำริทุกประการ แม้จะมีที่เสด็จพระราชดำเนินแห่งใด จะค้ำแรมไกลไกลกันดารแลมีกันดารก็ดี ข้าน้อยก็ได้โดยเสด็จทุกครั้งประดุจเกือกทอง หนึ่งเล่ายามเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะมีสบายพระสกลกายด้วยเหตุกำเริบพระโรค ข้าน้อยก็ได้ถนอมบาทบงกชมาศบำเรอรัก โดยใจสวามิภักดิ์มิได้เป็นกินเป็นนอนผ่อนสบาย... อันความจงรักภักดีของข้าน้อยนี้ ควรจะเป็นแบบอย่างไปได้ในแผ่นดินชั่วกาลปาวสาน ฯ

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 292)

การอุปมาตัวของนางนพมาศที่ “โดยเสด็จทุกครั้งประดุจเกือกทอง” แสดงให้เห็นว่านางได้ปฏิบัติราชการรับใช้ใกล้ชิดอดอย่างเต็มกำลังในทุกหนทุกแห่งที่เสด็จพระราชดำเนินไป “เกือกทอง” คือรองพระบาทหรือรองเท้านั้นได้รองรับพระบาทมิให้ถูกต้องสิ่งทีอาจแข็งกระด้างสกปรกกระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาท แสดงถึงการปรนนิบัติรับใช้ด้วยความจงรักภักดีอย่างยิ่ง

2. กลวิธีการสอนแบบยกนิทานอุทาหรณ์

นิทานอุทาหรณ์คือเรื่องที่เล่าเพื่อยกเป็นตัวอย่างและเป็นคติสอนใจแก่ผู้ฟัง ดังนั้นหากพิจารณาตามเกณฑ์นี้นิทานทุกประเภท อาทิ นิทานมุกตลก นิทานวีรบุรุษ นิทานชีวิต ฯลฯ ก็อาจเป็นนิทานอุทาหรณ์ได้ ถ้าผู้เล่าประสงค์ให้เป็นเรื่องสอนคติธรรม แต่นักวรรณคดีผู้ศึกษากำเนิดและความเป็นมาของนิทานอุทาหรณ์มีข้อจำกัดสำหรับนิทานอุทาหรณ์ไว้มากกว่านี้ แม้นิทานอุทาหรณ์จะมีคำจำกัดความสั้นๆ ว่า คือเรื่องสมมุติที่พิสดารเรื่องจริง แต่ก็มีลักษณะจำเพาะลงไปอีก ว่าเป็นเรื่องที่สมมุติว่าเกิดขึ้นครั้งหนึ่งในอดีต เป็นเหตุการณ์พิเศษที่มีได้เป็นปกติวิสัยของ

ตัวละคร การที่ผู้เล่ายกมาเป็นตัวอย่าง เพื่อให้เห็นว่าเรื่องจริงที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบัน อาจจะเป็นเช่นเดียวกับเรื่องสมมุติที่เคยเกิดขึ้นในอดีต นิทานอุทาหรณ์จึงมีลักษณะของเรื่องในอดีต เหมือนตัวอย่างจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ มีวัตถุประสงค์ในการเล่าเพื่อเป็นข้อเปรียบเทียบเหมือนบทอุปมา มีลักษณะของเรื่องสมมุติเหมือนนิทานทั่วไป และมักมีตัวละครเป็นสัตว์เหมือนนิทานสัตว์ วัตถุประสงค์สำคัญของนิทานอุทาหรณ์ คือมีคติสอนใจเหมือนภาษิต ซึ่งคตินั้นอาจจะอยู่ในบทนำของนิทานหรือบางครั้งก็อยู่ในคำพูดของตัวละครนั่นเอง (กุสุมา รัชมณี, 2525, น. 16) การสอนแบบนิทานอุทาหรณ์ ปรากฏประกอบในคำตอบของนางนพมาศ เมื่อตอบคำถามข้อสองและข้อสามของพระศรีมโหสถ

ในคำตอบข้อสองดังอธิบายไว้ข้างต้น นางนพมาศได้เล่านิทานเรื่องนางนกกระต้อยตีวิดโลเล และเรื่องนางข้างแสนงอน มาเป็นอุทาหรณ์ ส่วนคำถามข้อที่สามนั้น พระศรีมโหสถถามนางนพมาศอย่างตรงไปตรงมาว่า จะทำราชการให้มีชื่อเสียงปรากฏในแผ่นดินได้อย่างไร

นางนพมาศได้ให้คำตอบแสดงทัศนะและแนวทางการประพฤติปฏิบัติให้มีชื่อเสียงดังกล่าวว่า การที่สตรีจะรับราชการให้มีชื่อเสียงนั้นเป็นเรื่องยากยิ่งกว่าบุรุษ ตนจะทำราชการด้วยความภักดี ตั้งใจฉลองพระคุณโดยสุจริต กิจใดพึงกระทำได้แม้ต้องเสียเลือดเนื้อและชีวิตก็จะกระทำตามตัวอย่างของผู้ที่ได้ฉลองพระคุณท่าน ดังเรื่องจันทกนิริชาดกและพระเวสสันดรชาดก ก็จะได้รับคำสรรเสริญไปทั่วพระนครไมโลเลหรือกระทำเวทมนตร์กลมายาต่างๆ ทั้งจะอุตสาหะพากเพียรในราชกิจอย่างสม่ำเสมอโดยสุจริตเสมอต้นเสมอปลาย แล้วจึงยกนิทานเรื่องนางนกกระเรียนคบนางนกลั้ซ่างยุ มาเป็นอุทาหรณ์ประกอบ

นิทานอุทาหรณ์ที่นางนพมาศยกมาแสดง นอกจากมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นอุทาหรณ์ที่ให้ตัวอย่างเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ในการสร้างเรื่อง เพื่อเน้นแสดงควมมีปัญญาของนางนพมาศ ในฐานะแบบอย่างของหญิงดี หรือเป็นสตรีในอุดมคติ ผู้รู้จักวิเคราะห์พิจารณา รู้การอันควรและไม่ควร ประพฤติ

นิทานทั้งสามเรื่องนั้น คือเรื่องนางนกกกระต้อยตีวิดโลเล เรื่องนางข้าง
 แสนงอน และเรื่องนางนกกกระเรียนคบนางนกไต้ข้างยู เป็นตัวอย่างของหญิงไม่ได้
 ล้วนแสดงให้เห็นลักษณะนิสัยและลักษณะความประพฤติของหญิง ซึ่งเบี่ยงเบน
 ไปจากมาตรฐานค่านิยมที่สังคมกำหนดไว้ว่าดี การกระทำเช่นนั้นก่อให้เกิดความ
 เดือดร้อนทั้งในระดับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและระดับสังคม อันเป็นสาเหตุให้
 หญิงนั้นเป็นที่รังเกียจ ถูกสังคมประณามและลงโทษ ด้วยการขับไล่ให้ออกจากหมู่
 เป็นต้น ต้องสูญเสียความรัก ความสุข และศักดิ์ศรีทั้งหมด ดังนั้นเรื่องที่นางยกมา
 จึงเป็นอุทาหรณ์และให้คำสอนอันเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ดังนี้

เรื่องนางนกกกระต้อยตีวิดโลเล กล่าวถึง นางนกกกระต้อยตีวิดอาศัยอยู่ที่
 ต้นไทรใหญ่ริมฝั่งน้ำ ต้นไทรนั้นมีรุกขเทวดาสังสถิตอยู่ นางนกกกระต้อยตีวิดได้แสดง
 ความเคารพและมีความกตัญญูต่อพระไทร บันดาลให้นางนกกมีความมั่งคั่งและ
 มีกำลังกายยิ่งขึ้น ได้เป็นใหญ่กว่าฝูงนก พระไทรเมตตานางก็ได้บันดาลให้ปลาตาย
 ลอยมาเป็นอาหารไม่ต้องลำบากในการหาอาหาร ต่อมานางนกกมีจิตใจโลเล ละเลย
 การบูชาพระไทร รุกขเทวดาจึงแปลงกายเป็นนกกกระต้อยตีวิดตัวผู้มาประโลมนาง
 แล้วสั่งสอน ทั้งบอกว่านางนกกจะได้บุตรซึ่งมีบุญ ไม่ช้าไม่นานนางนกกก็ตกฟอง ได้
 นอนหงายเอาเท้าชี้ฟ้าฟักฟองตามประเพณี มีนกกบรivarร้องบอกว่าพญาหงส์ทอง
 มาจับกิ่งไม้อยู่ นางนกรีบไปดูพญาหงส์ ทำให้ฟองตกลงมาแตก พระไทรเห็น
 ความชั่วของนางจึงบันดาลให้เกิดเพลิงไหม้ขับไล่ฝูงนกไป นางนกกจึงสูญเสียทุกสิ่ง
 ทุกอย่างที่เคยมี

เรื่องนางข้างแสนงอน กล่าวถึงพญาข้างสุประดิษฐ์ผู้มีสีกายงามและมี
 มีพลังอำนาจ มีนางข้างจำนวนมากเป็นบริวารให้มีความสุขสำราญแก่พญาข้าง
 แต่ละวันจะมีนางข้างเปลี่ยนเวรกันวันละสองตัวมาคอยปรนนิบัติ นางข้างผู้ได้เป็น
 เวมมาบำเรอพระยาข้างก็จะบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะ วันหนึ่งเป็นเวรของนางพัง
 ชื่อทันตะกุมภะและมารมุขี ทั้งสองมีจิตริษยากัน ต่างถือขันเชิง ไม่นำพฤกษาหาร
 ไปบำเรอพญาข้าง เมื่อพญาข้างสอบถามต่างว่ากล่าวกัน พญาข้างโกรธจึงประณาม
 ลงโทษ และขับไล่ให้ออกจากฝูง

เรื่องนางกระเรียนคบนางนกลั้ช่างยู กล่าวถึงนางนกกกระเรียนตัวหนึ่ง เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าวรมนราช เพราะหมั่นมาร้องถวายเสียง จนได้สร้อยทอง เป็นรางวัล จนได้นามว่านางระย้าอ้อย ต่อมานางนกกกระเรียนได้ไปคบหาชอบพอกับนางนกลั้ชนวนให้มาอยู่ร่วมรัง และผลิตเพลินจนละทิ้งหน้าที่ของตน เป็นที่ติฉินนินทา ทั้งนางนกลั้ชได้ก่อความเดือดร้อนไปทั่ว ประพฤติตัวไม่เหมาะสม ยุยงนินทาว่าร้ายทั่วไป จนเกิดความวุ่นวายทั้งในหมู่คนและในบ้านเมือง นกลั้ชนี้ ถือกันว่าเป็นตัวอุบาทว์ นางนกลั้ชจึงถูกจับใส่กระโปรงลอยแพไป ส่วนนางนกกกระเรียนก็ให้เนรเทศไปเช่นกัน

นิทานทั้ง 3 เรื่องนี้ล้วนกล่าวถึงสัตว์เพศเมียซึ่งละเลยสิ่งอันพึงปฏิบัติ เป็นเหตุให้ถูกประณาม ลงโทษ และขับไล่ สุนัขสิ้นศักดิ์ศรีและลาภยศที่เคยได้รับ นับได้ว่าเป็นนิทานอุทาหรณ์สอนสตรี แสดงให้เห็นโทษภัยอันเกิดจากความประพฤติที่ผิดพลาดของตน

3. กลวิธีการสอนแบบตรงไปตรงมา

การสอนแบบตรงไปตรงมา ปราบกฏเด่นในต่อนางเวรดีผู้มารดาให้โอวาทนางนพมาศ เป็นการให้คำสอนที่ชัดเจน ใช้ถ้อยคำเข้าใจง่าย บางช่วงใช้คำที่มีเสียงสัมผัสคล้องจองกันระหว่างวรรคและภายในวรรค ปราบกฏทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ช่วยเพิ่มความไพเราะ ก่อให้เกิดจังหวะในการอ่าน และช่วยให้จดจำได้ง่ายขึ้น มีลักษณะคล้ายร้อยบทรามในสุภาษิตพระร่วง ดังตัวอย่างคำสอนของนางเวรดี ซึ่งมีสัมผัสสระระหว่างวรรค

แม่ผู้เป็นที่รักของมารดา เจ้าจะไปอยู่ในพระราชนิเวศน์แต่ผู้เดียว ไกลบิดามารดาเจ้าจงอุทิศสำหรับรักษาตัวทุกเช้าค่ำ อย่าได้ประมาท ควรจะคารวะยำเกรงท่านผู้ใด จงนบนอบ แม่จะทำกิจราชการเฝ้าแทน จงประพฤติจริตกิจยามอบคตลานให้เรียบร้อย ตัองที่ตองทางอย่าทำรี ๆ ขวาง ๆ ให้เขาว่า อย่าทำเซ่อ ๆ ซ่า ๆ ให้ท่านหัว อย่าประพฤติตัวเก้อ ๆ ขวย ๆ ให้คนล้อ อย่างทำลับ ๆ ล่อ ๆ ให้เขาถาก อย่าทำโปก ๆ ปาก ๆ ให้ท่านว่ากริยาชั่ว จงแต่งตัวให้งามตองตาคน จงประพฤติตนให้ตองใจท่านทั้งหลาย จงฝากตัวมุลนายให้กรุณา คอยระวังเวลาราชการ อย่าประเมินประมาท ให้พระเจ้า

แผ่นดินต้องเรียกหาคอยทำตัวหาควรมิ อันธรรมาดามะมหากษัตริย์ยอมมีพระราชฐานะมากด้วยกิจการบ้านเมือง ถ้าผู้ใดทำใจเฉื่อยช้า จะไปมารับราชกิจมิได้ทันเพลานาที่ก็มักชุ่นเคืองจะรังเกียจพระทัยเสียว่าคน ๆ นี้ จะแก้งให้เสียงานเสียการก็หาใช้สอยต่อไปไม่ หนึ่งเล่า ถ้าจะรับราชบรรหารหูกี้ให้ไว ฟังจงเข้าใจให้ทุกคำ จาก็ให้มัน อย่าเอาสิ่งนั้นไปเป็นสิ่งนี้ อย่าแรรู้ไปให้เกินพระราชบัญญัติ อันน้ำพระทัยพระมหากษัตริย์แล้วมากไปด้วยขัตติยมานะ มิได้รู้อ่านง้อขอรักบุคคลผู้ใดเป็นธรรมา ถ้าใครจงรักภักดี มีปัญญาหยั่งรู้พระอัธยาศัย จะตรัสใช้สิ่งใดก็ได้ราชการ ก็ยอมจะชুবเลี้ยงให้มียศถาบรรดาศักดิ์... ซึ่งมารดาให้อโวกาส์สอนแต่ละสิ่งอันพันละน้อยนี้ ด้วยเห็นว่าเจ้ามีปัญญาเฉลียวฉลาดรอบคอบ รู้ชอบผิดชั่วดีอยู่กับใจเจ้าแล้ว ช้าน้อยได้สดับก็มีความยินดี จึงค้ำน้บรับคำสอนจำใส่ใจไว้มั่นคง

(วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 268–269)

คำสอนข้างต้นสรุปคำสอนของนางเรวดีได้ว่าให้นางนพมาศอุทิศสำหรับรักษาตน อย่าประมาท ให้ประพฤติปฏิบัติตนให้เรียบร้อยเหมาะสมงดงามต้องใจคนทั้งการแต่งกาย อากัปกริยา และวาจา ต้องมีสัมมาคารวะ รู้จักยำเกรงแก่ผู้ที่ควรนบนอบ ต้องรู้จักรักษาตน อย่าประมาท มาเข้าเฝ้ารับราชกิจให้ทันเวลา ตั้งใจจดจำและกระทำให้ถูกต้องตามรับสั่งอย่างระมัดระวังด้วยความจงรักภักดี ทั้งให้รู้จักพิจารณาว่าควรฝากตัวกับผู้เป็นใหญ่ฝ่ายในผู้ใดในราชสำนัก อย่าพาตัวเข้าไปพัวพันกับผู้ใดมากด้วยความริษยาพยาบาทเคียดชิงหึงหวง เพราะจะทำให้เกิดความเดือดร้อน

คำสอนของนางเรวดีในเรื่องนางนพมาศ (วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, 2539, น. 268–269) ตรงกับคำสอนที่ปรากฏในพิภกสอนเบญจกาย (2506, น. 40–52) เทียบได้ดังตัวอย่าง

นางนพมาศ	พิภกสอนเบญกาย
<p>ข้า่น้อยจะประพฤติกายให้ละมุนละม่อม มิได้เยอหยิ่ง กรุยกรายผ้านุ่งห่มให้เสียดสีท่านผู้ใด และจะมีได้ ดัดจริตเล่นหัวใจให้เคืองคายนัยนาท่านทั้งหลาย ด้วยกำเริบกายดังนี้</p>	<p>“สำรวจเนตรสังเกตใจอย่าได้เมิน นุ่งประเชินห่มเจียมเสงี่ยมตน” “จะนุ่งผ้าทาแป้งและแต่งองค์ พอสมทรงสารพัดอย่าดัดจริต”</p>
<p>จะประพฤติวาทาให้อ่อนหวานมิได้เกินเลยแก่ ท่านผู้ใดผู้หนึ่ง ที่ควรจะเรียกแม่ก็จะเรียกว่าแม่ ควรจะเรียกว่าพี่ว่าป้าว่าน้าว่าอา ก็จะเรียกว่า พี่ว่าป้าว่าน้าว่าอามิให้ท่านผู้ใดรำคาญเคืองโศต ด้วยวาทากำเริบดังนี้อย่างหนึ่ง</p>	<p>จะเป็นสาวคราวโศกรักษาศักดิ์ ให้รู้จักข้อผิดคิดข้อข้า จะเจรจาอย่าให้คนเขาเคืองคำ ถ้าจะทำสิ่งไรให้พินิจ</p>
<p>จงฝากตัวมุลนายให้กรุณาอวยระวังเวลาราชการ ออย่าประเมินประมาท ให้พระเจ้าแผ่นดินต้องเรียก หาคอยทำตัวหาควรไม่</p>	<p>จงฝากตัวกล้วผิตคิดให้ชอบ ตามระบอบโบราณประมาณหมาย ข้าดีเพราะรักเจ้าบ่าวรักนาย อันเรื่องร้ายนอกในระไวระวังฯ</p>
<p>อันธรรมดาพระมหากษัตริย์ยอมมีพระราชฐานะมาก ด้วยกิจการบ้านเมือง ถ้าผู้ใดทำใจเฉื่อยช้า จะไปมา รับราชกิจมิได้ทันเพลานาที่ ก็มักขุนเคืองจะรังเกียจ พระทัยเสียวว่าคนคนนี้ จะแกล้งให้เสียนานเสียการ ก็หาใช้สอยต่อไปไม่</p>	<p>แม่นนายทุกข์เจ้าอย่าสุขเกษมเสียง จงคอยเคียงนั่งนั่งฟังกระแส ถ้าอยู่ไกลไม่ทันจะผันแปร แม้นนายใช้อย่าได้แซให้ข้าเชือน</p>
<p>จงแต่งตัวให้งามต้องตาคน จงประพฤติดนให้ต้องใจ ท่านทั้งหลาย</p>	<p>ตัวเป็นข้าอย่าให้ผ้าเหม็นสาบได้ ระวังไว่นุ่งเจียมพอเทียมเพื่อน ไพรผู้ดีมีจนพลเรือน ก็แม่นเหมือนกันสิ้นกินกับการฯ</p>
<p>จงแต่งตัวให้งามต้องตาคน จงประพฤติดนให้ต้องใจ ท่านทั้งหลาย</p>	<p>สัมผัสสิมีรูปรสแลกลิ่นเสียง นี้แท้เที่ยงเครื่องประดับสำหรับโฉม เป็นที่ชื่นหมื่นชายหมายประโลม จะน้อมน้อมนำเสนห์สนิทนาน</p>

กลวิธีการสอนทั้งสามแบบปรากฏอย่างสอดรับกันในเรื่อง ช่วยเพิ่มสีสัน ความน่าสนใจในการสอน และช่วยเสริมลักษณะของตัวละครให้โดดเด่นชัดเจน ขึ้นด้วย คำสอนทั้งหลายมิได้ใช้ได้เฉพาะสตรีเท่านั้น คำสอนที่ปรากฏแม้กล่าวว่ สอนสตรีนางใน แต่ได้ให้หลักในการประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับคนทั่วไป ในสังคม หลักในการรับราชการที่ตรงกับหลักในการรับราชการที่ปรากฏในคำสอน ชายด้วย สุดท้ายคือสอนหลักในการประพฤติปฏิบัติตนของสตรี ได้ปรากฏแนวคิด ทางคำสอนตรงกัน สะท้อนให้เห็นค่านิยมของคนไทยที่ให้ความสำคัญกับการ ประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมสอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพ ทั้งทางเพศและ ทางสังคม นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับการสติปัญญา คุณธรรม ความประพฤติ มากกว่ารูปลักษณ์ภายนอก โดยเฉพาะในหลักปฏิบัติของนางสนม ที่มีเพียงต้อง งามรูปกาย แต่ต้องงามด้วยสติปัญญา ความรู้ คุณธรรม ความประพฤติด้วย ดังนางนพมาศผู้เป็นแบบอย่าง จึงจักเกิดความสุขความเจริญแก่ผู้ประพฤติตาม จุดมุ่งหมายสำคัญคือพึงรู้การอันควรมุ่งปฏิบัติราชกิจรับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาท ด้วยความจงรักภักดี ดังที่นางนพมาศแสดงไว้ช่วงท้ายเรื่อง กล่าวโดยสรุปคือ *ตั้งใจ ฉลองพระองค์โดยสุจริต กิจใดพึงกระทำได้แม้ต้องเสียเลือดเนื้อและชีวิตก็จะ กระทำตามตัวอย่างของผู้ที่ได้ฉลองพระองค์ท่าน อุตสาหะพากเพียรอย่างสม่าเสมอ โดยสุจริตเสมอต้นเสมอปลาย* ซึ่งจะทำให้คุณความดีและชื่อเสียงของนางดำรงอยู่ ชั่วกาลปาวสาน

บทสรุป

การศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการสอนและคำสอนในเรื่องนางนพมาศสรุปได้ว่า ในด้านกลวิธีการสอน เรื่องนางนพมาศใช้กลวิธีการสอนที่หลากหลาย ได้แก่ การสอนแบบตรง การสอนแบบอุปมาลักษณะ และการสอนแบบนิทานอุทาหรณ์ โดยสร้างให้นางนพมาศเป็นสตรีในอุดมคติผู้เป็นต้นแบบของนางสนมทำหน้าที่ เป็นผู้สอนและเป็นแบบอย่างของสตรีที่เพียบพร้อมด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ ในส่วนการอุปมาและการยกตัวอย่างเปรียบเทียบแสดงตัวอย่างนางสนมที่มี ความประพฤติไม่เหมาะสมนั้น ใช้การเปรียบเทียบและยกเรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์ หลายชนิดมาเป็นสื่อในการสอนได้อย่างให้ภาพและทำให้เกิดความเข้าใจได้อย่าง

ชัดเจน ในด้านคำสอนผู้วิจัยพบว่าคำสอนในเรื่องนางนพมาศเป็นคำสอนที่สังคมไทยใช้เป็นหลักในการสอนมาช้านาน ปรากฏอยู่ทั่วไปในวรรณคดีคำสอนต่างๆ เช่น โคลงโลกนิติ สุภาษิตพระร่วง พาลีสอนน้อง พิภกสอนเบญจกาย แม้ในเรื่องนางนพมาศจะกล่าวว่ามีสอนหรือให้เป็นตำรับแก่นางสนม

คำสอนในเรื่องนางนพมาศประกอบด้วยหลักในการประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับคนทั่วไปในสังคม หลักในการรับราชการที่ตรงกับหลักในการรับราชการที่ปรากฏในคำสอนชาย สุดท้ายคือสอนหลักในการประพฤติปฏิบัติตนของสตรี โดยเฉพาะหลักปฏิบัติของนางสนม ทั้งนี้เพื่อมุ่งให้เกิดความสุขความเจริญแก่ผู้ประพฤติดาม โดยเฉพาะการรู้จักประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสถานภาพและบทบาท เช่น สอนการอยู่ร่วมกับคนจำนวนมากให้มีความสุข และไม่เกิดความขัดแย้ง ด้วยความประพฤติดีทั้งกาย วาจา ใจ ให้ความรักตอบแก่ผู้อื่น และยึดถือแบบแผนราชการให้ถูกต้องตามขนบธรรมเนียมทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งต้องรู้จักวิเคราะห์คนและปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบุคคล ได้แก่ พระมหากษัตริย์ ผู้ใหญ่ที่มีอำนาจในการให้คุณและโทษ ญาติและมิตรสหาย คู่ครอง และคนทั่วไป

ในการปฏิบัติราชการต้องปากเพียรไม่เกียจคร้าน มีอุตสาหะทำราชการอย่างสม่ำเสมอ โดยใช้สติปัญญาพิจารณาให้รู้จักสิ่งผิดและสิ่งชอบ และหยิ่งดูให้รู้พระราชอัชฌาศัยแล้วประพฤติตามน้ำพระทัยทุกสิ่ง อย่ายึดความคิดของตนเป็นที่ตั้ง อย่ารักผู้อื่นมากกว่ารักตัว อย่ากลัวคนมีบุญมากกว่าเกรงเจ้า อย่าเข้าด้วยผู้กระทำผิด อย่าพินทุลความด้วยคำเท็จแถมจริง อย่านำพระราชดำริอันเป็นความลับฝ่ายในออกไปไขฝ่ายนอก และมีความจงรักภักดีในพระเจ้าอยู่หัว

เมื่อแรกปฏิบัติงาน ต้องรู้จักสังเกต ศึกษาแบบแผนที่ควรทำ เพื่อประพฤติให้ถูกต้อง ตั้งใจปากเพียรมิให้ขาด อุตสาหะตั้งใจกระทำทุกสิ่งให้ถูกต้องแม้กิจเล็กน้อยก็ควรกระทำ โดยไม่คิดแก่ความลำบากยากเหน็ดเหนื่อยนั้น อย่าละเลยสิ่งอันพึงปฏิบัติที่ดี เป็นเหตุให้ถูกประณาม ลงโทษ และขับไล่ สูญสิ้นจากศักดิ์ศรีและลาภยศที่เคยได้รับ ให้อุตสาหะรักษาตน อย่าประมาท ประพฤติปฏิบัติตนให้เรียบร้อย เหมาะสมงดงามต้องใจคน ทั้งการแต่งกาย อากัปกริยา และวาจา มีสัมมาคารวะ รู้จักยำเกรงแก่ผู้ที่ควรนอบ มาเข้าเฝ้ารับราชการให้ทันเวลา ตั้งใจจดจำและกระทำให้ถูกต้องตามรับสั่งอย่างระมัดระวัง มีความจงรักภักดี รู้จัก

พิจารณาว่าควรฝากตัวกับผู้เป็นใหญ่ฝ่ายในผู้ใดในราชสำนัก ทั้งอย่าพาตัวเข้าไป พัวพันกับผู้ที่มีมากด้วยความริษยาพยาบาท

แนวคิดและคำสอนในการรับราชการทำนอง “เจ้าจะเป็นเกือกทองฉลองพระบาท” (พาลีสอนน้อง, น. 28) และ “แม้จะทำดีมีชื่อบรรลือยศ อยู่ปรากฏตัวตายไม่หายหอม” (พิภกสอนเบญกาย, น. 47) รวมทั้ง “อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจงพอแรง” (สุภาษิตพระร่วง, น. 222) ฯลฯ ตลอดจนการประพฤติปฏิบัติดีด้วยกาย วาจา ใจ ที่นางนพมาศแสดงไว้โดยตลอดนั้นเป็นหลักคำสอนที่ใช้กับผู้ที่ประสงค์ความสุขความเจริญในชีวิตทุกคน และผู้ที่รับราชการทั้งหมด คำสอนของนางนพมาศจึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการครองชีวิตให้มีความสุขความสำเร็จสืบไป

บรรณานุกรม

- กุสุมา รัชชมณี. (2525). *นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต*. นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เดชาดิศร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2543). *โคลงโลกนิติ*. กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2527). *ปากไก่และใบเรือ*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (พิมพ์ครั้งที่ 14). (2513). พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.
- ทศกิตติสอนบุตร พาลีสอนน้อง พิภกสอนเบญกาย และ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส. (2506). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศรีสังฆญาณมุนี (สวน จิตตาสาโท) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 15 มิถุนายน 2506. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- เรื่องอุไร กุศลาศัย, ผู้รวบรวม แปล และเรียบเรียง (2535). *สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- ลักษณะ ไต่วิวัฒน์. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2556). นางนพมาศ: วรรณกรรมคำสอนสตรีที่ (อาจ) ถูกลืม. *วารสารศิลปศาสตร์*, 13(2), 27-39.
- ศิลปากร, กรม. (2539). *วรรณกรรมสมัยสุโขทัย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (มีนาคม 2530). “นางนพมาศลอยกระทงในแผ่นดินพระนั่งเกล้า”. *ศิลปวัฒนธรรม*, 8(5).
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). (2545). *ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทงสมัยสุโขทัย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : มติชน.